

Evaluation of the Iranian-Islamic Identity Farhangian University Student - teachers and Provide a Template for It

Maryam Naderi^{1*}, Tayebeh Mahrouzadeh², Seyed Mahdi Sajadi³, Parvin Samadi⁴

- 1. Ph.D. in Philosophy of Education, Department of Educational Sciences, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran.*
- 2. Associate Professore, Department of Educational Sciences, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran*
- 3. Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Tarbiyat Modares University, Tehran, Iran.*
- 4. Associate Professore, Department of Educational Sciences, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran*

(Received: August 6, 2019; Accepted: June 23, 2020)

Abstract

The aim of study is Evaluation of the Iranian-Islamic identity Farhangian University student-teachers and provide a template for it. The research design is of a mixed type with the quantitative approach a survey on the status of Iranian-Islamic identity in a student-teacher and the qualitative approach provide a model for the Iranian-Islamic identity. The instrument is a researcher-developed questionnaire, the validity of which was verified by the experts and CVR and the reliability of which was 0.91 through Cronbach alpha. The statistical population of male and female student-teachers in Tehran comprised 2833, the sample of which (i.e. 348 participants) was chosen through stratification to respond the questionnaire. One-sample t-test was employed to analyze the data. The findings revealed that there exist pitfalls in seven components: belonging to Iran, national heritage, national dress, self-sufficiency and moral ethics. In the method of synthesis, the statistical society consisted of all valid scientific articles in the field of Iranian-Islamic identity. According to systematic search in databases, 1075 articles were identified based on the indexes and, based on the exit criteria, 225 researches The final analysis was selected. To provide the required information, a worksheet designed by the researcher was used. To analyze the findings, a six-stage Roberts synthesis model was used using open coding methods. According to the findings The first question, the Iranian-Islamic identity model, which including fundamentals, principles and method Based on the three philosophical fundamentals: anthropology, epistemology and value-recognition were presented.

Keywords: Identity, Iranian-Islamic identity, Philosophical fundamentals, Student-teachers.

---

* Corresponding Author, Email: dr.naderi.m@gmail.com

سنجش وضعیت هویت ایرانی - اسلامی دانشجویان معلمان دانشگاه فرهنگیان و ارائه الگویی برای آن

مریم نادری^{۱*}، طیبه ماهروزاده^۲، سیدمهدی سجادی^۳، پروین صمدی^۴

۱. دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران
۲. دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران
۳. استاد، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
۴. دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۰۳)

چکیده

هدف پژوهش، بررسی وضعیت هویت ایرانی-اسلامی دانشجویان معلمان دانشگاه فرهنگیان و ارائه الگویی برای آن است. طرح پژوهش حاضر آمیخته است. ابزار پژوهش در بخش کمی، پرسشنامه محقق ساخته است که روایی محتوایی آن توسط صاحب‌نظران و ضریب نسبی CVR، تأیید شد. پایایی با آلفای کرونباخ، برابر با ۰/۹۱ به دست آمد. جامعه آماری دانشجویان معلمان شهر تهران به تعداد ۲۸۳۳ نفر بودند که با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای ۳۴۸ نفر به پرسشنامه هویت ایرانی-اسلامی پاسخ دادند. در تحلیل آماری داده‌ها آزمون تی تک‌نمونه‌ای به کار گرفته شد. یافته‌ها حاکی از آن بود که گویه‌های جاگرفته در مبانی فلسفی، در هفت گویه که در بردارنده مؤلفه‌های تعلق به میهن، آثار ملی، لباس ملی، خودکفایی و اخلاقیات است، ضعف‌هایی در دانشجویان معلمان وجود دارد. در روش سنتز پژوهی، جامعه آماری شامل همه مقالات علمی معتبر در زمینه هویت ایرانی-اسلامی بوده که با توجه به جست‌وجوی مرتب در پایگاه‌های اطلاعاتی، براساس شاخص‌های مورد نظر، ۱۰۷۵ مقاله شناسایی و در نهایت براساس معیارهای خروج تعداد ۲۲۵ پژوهش برای تحلیل نهایی انتخاب شد. برای فراهم کردن اطلاعات مورد نیاز، کاربرگ طراحی شده توسط پژوهشگران به کار گرفته شد. برای تحلیل یافته‌ها از الگوی شش مرحله‌ای سنتز پژوهی روبرتس با روش‌های کدگذاری باز استفاده شد. طبق یافته‌ها از پرسش اول پژوهش؛ الگوی هویت ایرانی-اسلامی مشتمل بر مبانی، اصول و روش براساس ابعاد سه‌گانه انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی و ارزش‌شناختی ارائه شد.

واژگان کلیدی: دانشجویان معلمان، مبانی فلسفی، هویت ایرانی-اسلامی، هویت.

* نویسنده مسئول، رایانامه: dr.naderi.m@gmail.com

این مقاله مستخرج از رساله دکتری رشته فلسفه تعلیم و تربیت با عنوان «تبیین مبانی فلسفی هویت ایرانی-اسلامی و آسیب‌شناسی آن در بین دانشجویان معلمان دانشگاه فرهنگیان و ارائه الگویی جهت تقویت آن» است.

مقدمه

هویت و مسئله کیستی از دغدغه‌های انسان است که به اشکال مختلف، ذهن آدمی را به خود مشغول کرده است. هویت عبارت است از مفهومی سازمان‌یافته از خود، که از ارزش‌ها، باورها و اهدافی فرد تشکیل شده است. مردم ایران در سرزمینی مشترک، زندگی می‌کنند و دارای آداب، رسوم و فرهنگ ایرانی بوده و برخوردار از هویت ایرانی هستند. هویت اسلامی نیز جزء ناگسستنی هویت ایرانیان است که به مفاهیم دین و مذهب ایرانیان توجه دارد. ایران و ایرانیت یک منبع هویت مکانی و تاریخی است، اسلام یک منبع هویت معنوی، اعتقادی و یک جهان‌بینی وسیع اجتماعی - سیاسی است. احساس تعلق هر فرد ایرانی نسبت به ارزش‌های ملی، فرهنگی، تاریخی، جغرافیایی و دینی کشور خود را هویت ایرانی - اسلامی گویند. بی‌تردید احساس تعلق و همدلی نسبت به مؤلفه‌های یادشده، منجر به وحدت و یکپارچگی افراد جامعه می‌شود. به تعبیر دیگر هویت ایرانی - اسلامی به معنی احساس تعلق به گروهی از انسان‌ها به علت اشتراک در برخی عناصر فرهنگی و شبه فرهنگی ایرانی است (گل محمدی، ۱۳۹۲، ص ۶۳).

عصر جدید، عصر گسترش ارتباطات و فضای مجازی است. در نتیجه، نسل جوان که هویتش در حال شکل‌گرفتن است، از طریق رسانه‌های گروهی، ماهواره و اینترنت با فرهنگ‌های مختلف آشنا می‌شود و چون نمی‌تواند این اطلاعات جدید را با هویت و برداشتی که از قبل داشته تطبیق دهد، دچار بحران هویت می‌شود. دانشجویانی که بیشتر در معرض فضای مجازی قرار دارند، نسبت به هم‌تایان خود که کمتر از فضای مجازی استفاده می‌کنند، از هویت ایرانی - اسلامی ضعیفتری برخوردارند (باقری دولت‌آبادی و زارعیان جهرمی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۹). جهانی‌سازی به‌عنوان یک پروژه غربی، درصدد سيطرة و تسلط همه‌جانبه غرب و فرهنگ غربی بر جهان است. امروزه جهانی‌شدن یکی از عوامل مهم تهدیدکننده هویت قومی، ملی، حتی حاکمیت ملی به‌شمار رفته و به‌معنای وابستگی متقابل و فزاینده جوامع به سوی تشکیل جامعه و هویت جهانی غرب است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد با افزایش فرایند جهانی‌شدن، هویت ملی دانشجویان رو به کاهش می‌گذارد (محمدبخش، حبی و قریشی، ۱۳۹۰، ص ۷). در چنین شرایطی، ایران نیز مستثنا نیست و

به عنوان کشوری اسلامی باید با توجه به فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از روند جهانی شدن، خود را برای مواجهه با این پدیده مهیا کند و با اتکا به داشته‌های فرهنگ غنی ایرانی - اسلامی، علاوه بر حفظ هویت فردی، درصدد تقویت و تعمیق هویت ایرانی - اسلامی باشد (کاوسی و حسین‌زادگان، ۱۳۹۰، ص ۶۲).

پرورش انسان‌های دارای هویت ملی از وظایف اصلی هر نظام آموزشی است. دانشگاه فرهنگیان به‌عنوان رکن تحول و تعالی در آموزش و پرورش کشور و مرکزی برای پرورش معلمان دارای هویت ایرانی - اسلامی در فرایند توسعه کشور، نقش حیاتی بر عهده دارد (اساسنامه دانشگاه فرهنگیان، ۱۳۹۱، ص ۶). معلم در فرایند شکل‌گیری هویت ایرانی - اسلامی جوانان و افراد تحت تعلیم خود، نقش کلیدی دارد. کاملاً آشکار است که معلمان برای تحقق این اهداف باید خود، شایسته و برخوردار از هویت باشند. به همین دلیل پژوهش مورد نظر بر روی هویت ایرانی - اسلامی معلمان آینده این مرز و بوم و دانشجویان دانشگاه فرهنگیان انجام گرفته است و برای تقویت هویت ایرانی - اسلامی آنان الگویی ارائه شده است. شایان ذکر است با اینکه پژوهش‌های فراوانی در خصوص هویت ایرانی - اسلامی انجام گرفته است، اما هیچ‌یک تاکنون به الگو برای هویت ایرانی - اسلامی ارائه نکرده‌اند. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به دو پرسش زیر است:

۱. وضعیت هویت ایرانی - اسلامی دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان چگونه است؟

۲. الگوی هویت ایرانی - اسلامی دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان کدام است؟

هویت ابعاد متفاوتی دارد، یا فردی است یا جمعی. هویت فردی، شامل ویژگی‌های شخصیتی اعم از خصوصیات فیزیکی، اعتقادات و تمایلات فردی است که آن را عامل تمایز خود با دیگران در مناسبات اجتماعی می‌داند. هویت فردی بیشتر در چارچوب روابط بین اشخاص صورت می‌پذیرد (فیرون^۱، ۱۹۹۹، ص ۱۱). هویت فردی ویژگی‌های منحصر به فرد شخص را، دربرمی‌گیرد و شامل هویت شخصی، هویت جنسیتی، هویت اخلاقی، هویت فیزیکی - جسمانی

است. هویت جمعی انسان در ارتباط با اجتماع شکل می‌گیرد و از خانواده شروع می‌شود و به جامعه جهانی ختم می‌شود. عوامل اصلی اجتماعی شدن شامل عوامل اولیه، از جمله خانواده، و عوامل ثانویه، یعنی همسالان، افراد مشهور و رسانه‌ها یا ویژگی‌های فردی؛ جنسیت و سطح تحصیلی است (بدوایی، لبرون و بوچت^۱، ۲۰۱۸). یکی از انواع هویت‌های جمعی، هویت دینی است که بخشی از هویت ملی ایران را تشکیل می‌دهد. هویت دینی، نشان‌دهنده احساس تعلق و تعهد افراد به دین است. آثار محافظتی دین بر سلامت عمومی در دهه‌های اخیر به خوبی شناخته شده است. به دلیل آن که دین نشان‌دهنده حمایت اجتماعی / عاطفی، طرح شناختی و یا باورهای معنوی است، می‌تواند توانایی یک فرد را برای مقابله با انواع تنش‌های ناشی از وقایع ناگوار زندگی مانند بیماری، انحلال رابطه و مرگ یک فرد افزایش داده و رضایت زندگی را بالاتر ببرد (سوامن^۲ و همکاران، ۲۰۱۸). انسان در نگرش دینی و اسلامی نه موجودی تماماً دارای هویت پیش‌ساخته و محکوم سرنوشت و تقدیر جبری است، و نه موجود تهی، رها و به خود واگذار شده.^۳ اما در این آمیختگی، جهت‌گیری و جانب‌غالب، خیر، کمال و نیکی است. در صورتی که پایگاه هویت‌بخش غرب، خواهش‌های نفسانی اوست و هویت بر اساس غرایز و طبیعت خود فرد پایه‌ریزی می‌شود. بر این اساس، طبایع انسان‌ها پدیده‌های اقلیمی بوده و به همین دلیل تابع عوامل مکان، زمان و فضا است؛ بنابراین با پایه قرار دادن غریزه و طبیعت انسان‌ها به عنوان منبع هویت‌ساز، اصول هویت انسانی غیرقابل تعمیم بر تمام نوع بشر و دیگر انسان‌های سایر مکان‌ها و زمان‌هاست؛ اما هرگاه فطرت مبنای هویت‌ساز انسانی معرفی شود، بعد روحانی او را در نظر آورده، که شامل همه افراد انسانی می‌شود (زند و کیلی، ۱۳۹۵، ص ۵).

امروزه هویت ملی ایرانی - همان‌طور که در اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران آمده

1. Badaoui, Lebrun & Bouchet

2. Seomun

۳. أَيْحَسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى؛ آیا او می‌پندارد که او را بی‌تکلیف گذارد؟ (قیامت: ۳۶). فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا؛ بلکه انسان

سرشار است از تمایلات، استعدادها و انگیزه‌های خیرخواهانه و شیرینانه است (شمس: ۹).

است- از سه هویت ایرانی، هویت اسلامی و هویت متجددانه شکل می‌گیرد (رهبری، بلباسی و قربی، ۱۳۹۳، ص ۵۰). در پژوهش حاضر بر هویت ایرانی- اسلامی تمرکز شده است که تلفیقی از هویت ایرانی و هویت اسلامی است. هویت ایرانی- اسلامی مجموعه‌ای از نگرش‌های مثبت نسبت به عوامل و الگوهای هویت‌بخش و یکپارچه‌کننده در سطح کشور است که دارای مؤلفه‌های گوناگونی چون ارزش‌های ملی، دینی، فرهنگی و اجتماعی است. ایران کشوری کهنسال با قدمتی ۷۵۰۰ ساله و برخوردار از هویت ایرانی است. از طرف دیگر ایران مبتنی بر مکتب اسلام و برخوردار از هویت اسلامی است. گذشته قبل از اسلام ایران، عهد باستان بوده و سه سلسله شاهنشاهی ایران؛ هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان، در قلمرویی بی‌کران که از هند و پاکستان و بین‌النهرین تا آسیای صغیر را دربرمی‌گرفت، ضامن وحدت و یکپارچگی بوده‌اند. هویت اسلامی در مقایسه با این گذشته چندین هزار ساله از قدمتی کمتر برخوردار است، این هویت هزار و چهارصد ساله است و جنبه‌های عاطفی و معنوی آن از هویت ایرانی کشور، قوی‌تر است. همچنین بخش بزرگی از اسطوره‌های معادشناختی دین زرتشت در متافیزیک شیعی ایرانی راه یافته است. مثلاً مفهوم منجی، که در مذهب شیعه در قالب امام غایب متجلی است و پس از ختم دایره ولایت به صورت ظهور مهدی (عج) دین را به کمال خواهد رساند، در وجدان دینی ایرانیان بسیار بارز و محکم است (شایگان، ۱۳۸۱، صص ۱۶۳-۱۶۲). برای دستیابی به هویت ایرانی- اسلامی و مؤلفه‌های آن، ادوار تاریخ ایران را که می‌توان به مقاطع ذیل تقسیم کرده و آن را بررسی کرد: ۱. دوره باستان؛ ۲. از ورود اسلام تا آغاز صفویه؛ ۳. از آغاز صفویه تا نهضت مشروطیت؛ ۴. از مشروطیت تا ظهور سلسله پهلوی؛ ۵. دوران سلسله پهلوی؛ ۶. دوران انقلاب اسلامی.

مبنای تقسیم‌بندی فوق آن است که در هر یک از مقاطع زمانی، تعریف هویت ایرانی- اسلامی، تأثیرپذیری آن از دو هویت ایرانی و هویت اسلامی و مؤلفه‌های آن تغییر می‌یابد؛ در دوره اول [دوران ایران باستان؛ دوران تشکیل دولت ماد تا پایان حکومت ساسانیان و حمله اعراب به ایران است (۶۰۰ ق.م. تا ۶۵۲ م)] عناصر اسطوره‌ای دین باستانی، جغرافیا و نظام سیاسی؛ در دوره دوم، اسلامیت نقشی مهم در هویت ایرانی- اسلامی دارد؛ در دوره صفوی، با تشکیل دولت ملی، هویت

ملی بر عنصر ملیت ایرانی و تشیع متکی می‌شود؛ به همین دلیل دوره صفوی را پس از ساسانیان، یکی از نقاط اوج ظهور هویت ایرانی به‌شمار می‌آورند (ربانی، ۱۳۸۱، ص ۹۷). در دوره قاجار، با ورود اندیشه‌های غربی و نهضت مشروطیت، هویت ایرانی - اسلامی دچار بحران اساسی می‌شود؛ دوره پهلوی دوران بازگشت به ایرانیت در مقابل اسلامیت؛ و دوران انقلاب اسلامی را که عصر بازگشت به دین است، می‌توان به دوره نخست (تأکید بر هویت اسلامی)، و دوره دوم (تأکید بر هویت ایرانی و هویت اسلامی) تقسیم‌بندی کرد. از دوران یادشده، دوره نهضت مشروطیت، سپس، عصر پهلوی اهمیت خاص دارد؛ عصر پهلوی اول، که پیامد شکست سیاسی مشروطه و رواج اندیشه تجدد در ایران است، با تحولات جهان سوم که به ناسیونالیسم گراییده است، مقارن می‌باشد. از این رو، رضاشاه و نخبگان سیاسی همراه او، با آگاهی از جایگاه دین در جامعه ایرانی، در تلاش بودند تا هویت ایرانی را بر اساس هویت ایرانی خالص پایه‌ریزی نمایند. در این دوره، سنت‌های ملی و فرهنگ باستانی ایرانی احیا شد که اقداماتی چون تأسیس کانون ایران باستان در همین راستا بود (زهیری، ۱۳۸۱، صص ۱۴۴-۱۴۰). دوران پهلوی دوم، با مهم‌ترین مسأله عصر حاضر، یعنی تجدد و نوسازی مواجه بود. در واقع پروژه جدی نوسازی در دوره پهلوی دوم با انقلاب سفید شاه در سال ۱۳۴۱ هـ. ش شروع شد. در این دوره هویت ایرانی، با تعریف دوباره آن، با عدم توجه به عناصر دینی ادامه یافته و بر سنت‌های باستانی به عنوان ارکان اساسی هویت ملی تأکید می‌شد. برگزاری مراسم تاج‌گذاری شاه در سال ۱۳۴۶ هـ. ش و برگزاری جشن‌های ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی، تغییر تقویم هجری به تقویم شاهنشاهی از جمله این اقدامات بود. اما علیرغم فعالیت‌های گسترده در دوران پهلوی دوم برای به‌دست دادن تعریفی از هویت ملی ایرانی، به علت بحران ناشی از تقابل تجدد و سنت، هم‌چنان هویت ملی ایرانی با چالش‌های اساسی مواجه بود. چالش‌هایی مانند فاصله‌گرفتن از سنت، سست شدن باورها، شکل‌گیری هویت‌های غربی و چندپاره، تقویت هویت‌های فروملی (قومی و نژادی)، کاهش احساس تعلق خاطر و وفاداری افراد نسبت به تاریخ، سرزمین، فرهنگ و ... (زهیری، ۱۳۸۱).

براساس پژوهش‌های انجام گرفته، مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی که از تلفیق مؤلفه‌های

هویت ایرانی و مؤلفه‌های هویت اسلامی به‌دست‌آمده عبارت‌انداز پرچم ملی، سرود ملی، زبان ملی، لباس ملی، آثار ملی، سرزمین ایران، آداب و سنت‌های ایرانی، نژاد و اقوام ایرانی، حکومت‌ها و سلسله‌های ایرانی، استقلال، خودکفایی، دشمن‌ستیزی، میهن‌دوستی، مفاخر ادبی و شخصیت‌های برجسته ایرانی. خدا شناسی، آخرت‌گرایی، معرفی اولیای دینی، معرفی قرآن و سنت، اخلاقیات، احکام دینی، معرفی مفاخر دینی - مذهبی، معرفی مراسم و مناسبت‌های مذهبی و دینی، نمادهای مذهبی و دینی، رهبری دینی (سعوه، ۱۳۸۹؛ سبحانی‌نژاد و امیری، ۱۳۹۲؛ قیومی و انصاری، ۱۳۹۱؛ دائی‌زاده جلودار، ۱۳۹۴؛ محمودی، ۱۳۹۳؛ سمیعی اصفهانی، رفیعی قهاره و نوری، ۱۳۹۴؛ کاوسی و حسین‌زادگان، ۱۳۹۰؛ میرحیدری، غفوری و بیرانچلو، ۱۳۹۳؛ محمدی، ۱۳۸۹؛ خاوری، ۱۳۹۳).

پدیده جهانی‌شدن

استراتژی دنیای غرب و رسانه‌های غربی، در واقع این است که شخصیت و هویت مللی و فرهنگی ایران را در برابر یک چالش و بحران جدید قرار دهد. اشاره به این نکته ضروری است که واقعیت آن است که جریان جهانی‌شدن امروزی به گفته آرجون آپادورای^۱، انسان‌شناس آمریکایی هندی‌تبار و مطرح‌ترین متخصص و نظریه‌پرداز جهانی، فرآیندی متناقض است: به این صورت که از یک‌سو هویت‌ها را تقلیل می‌دهد و تلاش می‌کند هویت‌های قدیمی‌تر و محلی را در هویت‌های جهانی ذوب کرده و دست به نوعی یکسان‌سازی و فرهنگ‌پذیری بزند و در نتیجه به‌گونه‌ای به فقر هویتی دامن می‌زند که نشانه آن از میان‌رفتن زبان‌ها، آیین‌ها و رویکردها و باورهای محلی به سود گروه اندکی از زبان‌ها و شیوه‌های اندیشیدن مرکزی است، اما در شکل متناقض، این روند، روندی هویت‌ساز نیز هست، زیرا سبب می‌شود که دقیقاً به دلیل تهدید هویتی که ایجاد می‌شود، نیازهای جدید هویتی برای تشخیص‌یافتن و برجسته‌شدن هویت‌های محلی در مردمان مختلف ایجاد شود و از این‌رو، بازگشت و احیای هویت‌های گذشته را نباید لزوماً نوعی سنت‌گرایی و

1. Arjun Apadua

تمایل به رد جهان امروز دانست بلکه برعکس دقیقاً می‌توان آن‌ها را پدیده‌ای مدرن به حساب آورد که جهان مدرن را بار دیگر به تعبیر «میرچیا لیاده»^۱ باز می‌آفریند (فکوهی، ۱۳۸۶).

برخلاف برداشت سنتی از هویت که با یگانگی و استمرار شخصیت و خود، فهم می‌شد در جهانی شدن با غالب شدن اینترنت و فضای مجازی، هویت عبارت است از تغییر و تکثر در یک فرایند متحرک که ویژگی ناشناس بودن و نبود کنترل‌های اجتماعی، مسئولیت‌پذیری فرد را در قبال عملش کاهش می‌دهد. بنابراین، هویت ملی کشورها در عصر جهانی شدن تضعیف می‌شود. یافته‌های پژوهش التیامی‌نیا و حسینی (۱۳۹۴) نشان می‌دهد به علت ضعف رسانه‌های کشورهای اسلامی و نبود زیرساخت‌ها و برنامه‌ریزی‌های مناسب فرهنگی در جامعه اسلامی، و وجود رسانه‌های غربی و ابزارهای متعدد فرهنگی در عصر جهانی شدن فرهنگ غربی و نیز با توجه به سلطه نظام سرمایه‌داری در جهان، شاهد زوال هویت و فرهنگ اسلامی مسلمانان و نیز جامعه ایرانی هستیم و اگر برای مقابله با تهدیدها و اختلال‌های پدیدآمده در جامعه اسلامی، برنامه‌ریزی در سطوح و بخش‌های مختلف انجام نشود، این روند تشدید می‌شود و به ایجاد مشکلات بیشتر می‌انجامد. از جمله آسیب‌های فضای سایبری می‌توان به مواردی مانند تعارض ارزش‌ها، اعتیاد به اینترنت، بحران هویت و اختلال در شکل‌گیری هویت، شکاف نسل‌ها، انحراف‌های اخلاقی و جنسی و افسردگی اشاره کرد (برقی و مستانه، ۱۳۹۷؛ بذرافشان و رفیعی کته تلخ، ۱۳۹۲؛ سمیعی اصفهانی، رفیعی قهاره و نوری، ۱۳۹۴؛ امیدوار و صارمی، ۱۳۸۱). سایر پژوهش‌ها نیز نشان می‌دهد هرچه وسعت حضور جوانان در فضای مجازی بیشتر باشد، سطح هویت دینی جوانان ایرانی تضعیف می‌شود (قاسمی، ۱۳۹۵؛ نوابخش و نیکوکار، ۱۳۹۰؛ لعل علیزاده، ۱۳۹۴؛ معمار، عدلی‌پور و خاکسار، ۱۳۹۱؛ میرساردو، کاوسی و ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۷).

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش حاضر در دو بخش کمی و کیفی اجرا شد. برای سنجش وضعیت هویت ایرانی -

اسلامی دانشجوی معلمان از روش کمی با استراتژی پیمایشی استفاده شد و برای ارائه الگوی هویت ایرانی- اسلامی دانشجوی معلمان از روش کیفی سنتز پژوهی بهره گرفته شد. در روش کمی، جامعه پژوهش همه دانشجوی معلمان پسر و دختر دانشگاه فرهنگیان شهر تهران بوده است که در مجموع حدود ۲۸۳۳ نفر بودند که ۱۷۸۶ نفر دختر و بقیه پسر بوده‌اند. با توجه به تعداد جامعه پژوهش و جدول مورگان، تعداد نمونه ۳۳۸ مشخص شد که در نهایت تعداد ۳۴۸ نفر مورد پژوهش قرار گرفتند نمونه‌گیری به صورت تصادفی طبقه‌ای انجام گرفت. ابزار پژوهش، پرسشنامه محقق‌ساخته بود که براساس مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت تنظیم شده بود. پرسشنامه حاوی ۵۳ گویه بود که برای ارزیابی روایی محتوایی این پرسشنامه به روش کیفی، از نظر ۱۶ نفر از استادان و صاحب‌نظران فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی و علوم اجتماعی استفاده شد. همچنین، برای ارزیابی روایی محتوایی به روش کمی، ضریب نسبی روایی محتوا^۱ (CVR) برای گویه‌های پرسشنامه محاسبه و پس از تطبیق عدد به دست آمده با جدول تصمیم‌گیری CVR، گویه‌های دارای عدد بالای ۰/۴۹ تأیید شدند. در نهایت، پس از اصلاحات لازم، روایی پرسشنامه مورد قبول صاحب‌نظران قرار گرفت. پایایی (به معنای همسانی درونی) پرسشنامه به روش آلفای کرونباخ محاسبه شد. ضریب پایایی، ۰/۹۱ به دست آمد. بنابراین، چون پایایی محاسبه شده بالاتر از ۰/۷۰ است، می‌توان از پرسشنامه یادشده برای سنجش هویت ایرانی- اسلامی استفاده کرد. برای توصیف نمونه شاخص‌های آمار توصیفی مانند میانگین^۲، میانه^۳، نما^۴، واریانس^۵، انحراف استاندارد^۶ نمودارهای ستونی^۷، دایره‌ای^۸ به کار گرفته شد و برای تجزیه و تحلیل گویه‌های پرسشنامه، آزمون تی تک‌نمونه‌ای اجرا شد. در روش سنتز پژوهی نیز برای فراهم کردن اطلاعات مورد نیاز، کاربرگ

1. Content Validity
2. Mean
3. Median
4. Mod
5. Variance
6. Std. Deviation
7. Bar Chart
8. Pie Chart

طراحی شده توسط محقق به کار گرفته شد. پس از تحلیل یافته‌ها با الگوی شش مرحله‌ای سنتز پژوهی روبرتس و روش‌های کدگذاری باز، مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی برآمده از داده‌های پرسشنامه و ابعاد فلسفی سه‌گانه انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی و ارزش‌شناختی تلفیق شد و در نهایت، الگوی مشتمل بر اهداف، مبانی، اصول و روش سنتز شد.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱ بررسی توصیفی نمونه را نشان می‌دهد.

جدول ۱. درصد شرکت‌کنندگان از لحاظ جنسیت، رشته افراد و سال ورود

سال ورود			رشته			جنسیت		
درصد	تعداد	سال ورود	درصد	تعداد	رشته تحصیلی	درصد	تعداد	جنسیت
۳۹,۵	۱۳۷	سال ۱۳۹۳	۴۰,۲	۱۴۱	علوم انسانی (مشاوره، تربیت بدنی، تاریخ، الهیات، زبان انگلیسی، ادبیات عرب، ارتباط تصویری)	۳۶	۱۲۶	مرد
۱۱,۲	۳۹	سال ۱۳۹۴	۱۹,۶	۶۷	علوم تربیتی	۶۴	۲۲۲	زن
۲۸,۷	۱۰۰	سال ۱۳۹۵	۴۰,۱	۱۴۰	علوم پایه (شیمی، فیزیک، ریاضی، زیست‌شناسی)	۱۰۰	۳۴۸	مجموع
۲۰,۶	۷۲	سال ۱۳۹۶	۱۰۰	۳۴۸	مجموع			
۱۰۰	۳۴۸	مجموع						

برای تحلیل داده‌های پرسشنامه آزمون تی تک‌نمونه‌ای اجرا شد. نتایج آزمون به شرح جدول ۲ است.

جدول ۲. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای

ضریب معناداری	حد معناداری	خطای انحراف از میانگین	انحراف معیار	میانگین	ابعاد
۰,۰۰۰	۰,۰۵	۰,۰۲۵	۰,۴۷	۴,۱۸	انسان‌شناختی
۰,۰۰۰	۰,۰۵	۰,۰۲۴	۰,۴۵	۴,۱۶	معرفت‌شناختی
۰,۰۰۰	۰,۰۵	۰,۰۲۵	۰,۴۷	۴,۳۶	ارزش‌شناختی

همان‌طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، ضریب معناداری از مقدار ۰٫۰۵ کوچکتر است، بنابراین، با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت دستیابی دانشجوی معلمان به میزانی از مؤلفه‌های ابعاد سه‌گانه انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی و ارزش‌شناختی حاصل شده است. همچنین، در تحلیل گویه به گویه پرسشنامه، مشخص شد ۱۱ گویه پرسشنامه، دارای میانگین زیر ۴ هستند که پس از انجام دادن آزمون آماری مشاهده شد چهار گویه معنادار نبوده و نمی‌توان آن‌ها را دارای ضعف فرض کرد. بنابراین، در مجموع پرسش‌ها، هفت گویه دارای ضعف بوده که این گویه‌ها، مؤلفه‌های خودکفایی، آثار ملی، تعلق خاطر به میهن، لباس ملی و اخلاقیات را دربرمی‌گیرد (جدول ۳).

جدول ۳. وضعیت گویه‌ها و مؤلفه‌های دارای آسیب هویت ایرانی اسلامی دانشجوی معلمان

ردیف	گویه پرسشنامه	مؤلفه	میانگین	مقدار آزمون تی	سطح معنی‌داری
۱	پیروی از پوشش‌های مدل غربی را می‌پسندم.	لباس ملی	۳٫۴۹	-۷٫۹۴۷	۰٫۰۰۰
۲	خیلی وقت‌ها به خود می‌گویم ای کاش که در ایران به دنیا نیامده بودم.	تعلق خاطر به میهن	۳٫۴۳	-۸٫۱۱۳	۰٫۰۰۰
۳	به آثار تاریخی جهان بیش از آثار تاریخی ایران علاقمندم.	آثار ملی	۲٫۹۴	-۱۷٫۶۳۹	۰٫۰۰۰
۴	ظاهر شدن با آرایش در جامعه و جهت اجتماعی مرا تخریب می‌نماید.	اخلاق اسلامی	۳٫۶۶	-۵٫۲۶۰	۰٫۰۰۰
۵	در صورت بروز مشکلات در دانشگاه، مانند مشکل در سامانه آموزشی یا سامانه تغذیه جهت رفع مشکل صبوری و همکاری می‌کنم.	اخلاق اسلامی	۳٫۷۲	-۵٫۰۲۴	۰٫۰۰۰
۶	زندگی در خارج از ایران برایم دلپذیرتر است.	تعلق خاطر به میهن	۲٫۹۷	-۱۵٫۰۷۹	۰٫۰۰۰
۷	در خرید، کالای ایرانی را به خارجی ترجیح داده و از مزایای احتمالی کالای خارجی چشم‌پوشی می‌کنم.	استقلال و خودکفایی	۳٫۳۸	-۸٫۹۹۴	۰٫۰۰۰

الگوی هویت ایرانی - اسلامی

از آنجا که عناصر الگو مبانی، اصول و روش‌ها هستند در اینجا، از مبانی مختلف هویت ایرانی - اسلامی صرفاً به بررسی مبانی فلسفی پرداخته می‌شود، سپس، اصول از مبانی فلسفی استنباط می‌شود و در انتها روش‌ها از اصول استنتاج می‌شود. از این رو، ابتدا مبانی فلسفی هویت ایرانی - اسلامی تبیین می‌شود.

مبانی فلسفی هویت ایرانی - اسلامی

مبانی سه‌گانه انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی و ارزش‌شناختی از مبانی فلسفی هویت ایرانی - اسلامی بررسی می‌شود.

می‌توان مفهوم انسان را با هویت یکسان گرفت. زیرا نمود انسان، هویت اوست، به عبارتی انسان با هویتش تعریف می‌شود و معنا می‌یابد. از طرف دیگر، هویت افراد با توجه به تعریفی که در هر مکتب از انسان شده، شکل می‌گیرد. بنابراین، مبانی انسان‌شناختی ارتباط موثقی با هویت دارد. معرفت و شناخت انسان نیز، منشأ تکوین و تحول هویت انسان است و شرط لازم برای شکل‌گیری هویت، معرفت است؛ به عبارتی شناخت انسان و ابعاد وجودی او باعث شناخت انسان از خود و هویت خود می‌شود. اگر انسان بتواند هویت و ابعاد وجودیش را بشناسد و به شناخت خود برسد، می‌تواند به مقصود نهایی هویت خود دست یابد. لذا می‌توان گفت مبانی معرفت‌شناختی نیز با هویت ارتباط تنگاتنگ دارند و در سایه شناخت و معرفت است که انسان هویت می‌یابد. همچنین، شکل‌گیری هویت بسته به اینکه ما چه ارزش‌هایی را بپذیریم در هویت‌یابی موثر است و سلسله مراتب ارزش‌ها با غایت زندگی ارتباط دارند و همه انسان‌ها به دنبال کسب سعادت جاوید و قرب الی‌الله به عنوان غایت زندگی و غایت هویت انسانی هستند. از این رو مبانی سه‌گانه انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی و ارزش‌شناختی با هویت ارتباط تنگاتنگ دارند.

اصول و روش‌های مربوط به مبانی انسان‌شناختی

اصل هماهنگی با فطرت

این اصل به مبنای فطرت انسان ناظر است. در ضمیر انسان معرفت ربوبی وجود دارد (فطرت)، ولی انسان بر اثر اشتغالات و سرگرمی‌ها دچار غفلت و نسیان می‌شود. مجموعه وضعیت زندگی آدمی باید به گونه‌ای سامان یابد که ویژگی‌های فطری مانند حقیقت‌جویی، زیباگرایی، عدالت‌طلبی، خداگرایی، که به مثابه بذریه‌هاست که در زمین خلقت انسان وجود دارد، رشد کند. «اگر انسان دارای یک سلسله فطریات باشد، قطعاً باید رشد و پرورش دادن با در نظر گرفتن همان فطریات صورت گیرد» (مطهری، ۱۳۹۱، ص ۱۴).

روش تذکر و یادآوری: یکی از روش‌هایی که بتوان فطرت را در آدمی بیدار کرد یا با فطرت هماهنگ شد، این است که نعمت‌های الهی در گذشته، حال و آینده زندگی فرد مورد تذکر و یادآوری قرار داده شود. انسان به دلیل درگیری‌های مختلف پیوسته در معرض فراموشی و غفلت است. تذکر می‌تواند با یادآوری و هوشیار کردن انسان، از آسیب‌ها کاسته و به سیر انسان به سوی کمال کمک کند.

روش عبرت‌آموزی: عبرت هم در همه پدیده‌های هستی (کشف رموز نهفته در هستی) وجود دارد و هم در خطای خطاکاران و آثار به‌جامانده از آنان. در عبرت از خطاکاران نیز فرد به علم تازه‌ای نمی‌رسد. این عبرت نیز بیشتر از مقوله تذکر است، با استفاده از این روش دیگر نیاز نیست فرد برای دوری از یک خطا، خود بابت آن مجازات شود بلکه در تاریخ کسانی بوده‌اند که آن خطاها را مرتکب شده و براساس آن مجازات شده‌اند. قرآن برای روش عبرت‌آموزی از قصه استفاده کرده تا نفوذ و جاذبه بیشتر داشته باشد (آل رسول و بردابرد، ۱۳۹۰، ص ۳۸).

اصل عزت

اصل عزت‌طلبی براساس مبنای کرامت انسان است. رشد هویت انسانی باید در جهت ایجاد احساس عزت و رعایت عزت فرد باشد؛ «اصل عزت» یکی از مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین اصول هویت انسان است، زیرا اگر انسان در درون خود، خویشتن را عزت‌مند بیابد، هرگز خود را به

عصیان و گناه آلوده نمی‌کند، یا لاقلاً گرایش بسیار کمتری به پستی‌ها و حقارت‌های نفسانی و اخلاقی از خود نشان می‌دهد.

روش ابراز توانایی‌ها: این روش مبتنی بر اصل «عزت» و با توجه به نقاط قوت و توانایی‌های انسان به دست می‌آید، اگر متربی خود را توانا و کارآمد ببیند، احساس سرافرازی در او پدید خواهد آمد و اگر خویشتن را ناکارآمد و ناتوان ببیند، احساس سرافکنندگی و ذلت خواهد داشت. بنابراین مربی وظیفه دارد امکان بروز توانایی‌های متربی را فراهم کند تا وی خود را کارآمد و توانا بیابد و در پرتو آن به احساس عزت درونی دست یابد.

روش تغافل: برای تحقق اصل عزت می‌توان از روش تغافل نسبت به رفتارهای منفی افراد استفاده کرد. تغافل یا تظاهر به بی‌اطلاعی از رفتارهای منفی فرد، تصویر مثبت وی را در نزد دیگران حفظ می‌کند و بدین ترتیب زمینه بروز احساس ارزشمندی، عزت و کرامت را در وی فراهم می‌آورد (باقری، ۱۳۹۰، صص ۱۹۹-۱۹۳).

اصل مسئولیت‌پذیری

این اصل مبتنی بر مبنای اراده و اختیار انسان است. آدمی با توجه به آزادی و قدرت انتخابش، تکلیف دارد تا پیوسته و به‌طور آزادانه و آگاهانه در جهت حق و کمال بکوشد. بنابراین، نسبت به انجام درست تکالیف فردی و اجتماعی خویش مسئولیت داشته و باید پاسخگو باشد. این پاسخگویی، از ویژگی‌های هویت انسانی است. بنابراین، انسان نسبت به انجام تکالیف خود، نخست در برابر خداوند و سپس دیگران مسئولیت دارد که از آن‌ها به‌عنوان حق‌الله و حق‌الناس یاد می‌شود. لذا انسان باید اراده و اختیارش را در راه صحیح به‌کار بگیرد و در قبال خداوند و سرنوشت خود، مسئولیت دارد (مبانی نظری سند تحول، ۱۳۹۰، ص ۷۴).

روش مواجهه با نتایج عمل: برای ایجاد احساس مسئولیت در فرد نسبت به اعمالش، می‌توان از روش مواجهه با نتایج عمل استفاده کرد. به‌عبارت دیگر، هنگامی که فرد نتایج ناگوار یا گوارای اعمال خویش را تجربه کند به نحو عمیقی، بد یا خوب بودن آن‌ها را درمی‌یابد و بدین ترتیب، برای ترک عمل بد یا انجام عمل خوب، ملتزم‌تر می‌شود (باقری، ۱۳۸۹، ص ۲۴۹).

اصل فعالیت

این اصل متناظر با مبنای نقش اساسی انسان در تکوین هویت است. انسان برای تکوین و ارتقای هویت خود باید به فعالیت و تلاش بپردازد و از راه فعالیت خویش، به شناخت‌های جدید دست یابد. براساس یافته‌های جدید زیست‌شناسی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی و پیشوایان مکتب عمل و تجربه، انسان ذاتاً موجودی فعال است که در جریان امور دخالت می‌کند تا دوام عمل خویش را تضمین کند و تعادلی که بین او و محیط وجود داشته و به‌طور موقت بر هم خورده است، را به حالت اولیه خودش برگرداند (شکوهی، ۱۳۹۵). بر اساس این اصل هر قدر انسان بیشتر فعالیت کند، زودتر و بیشتر به معرفت دست خواهد یافت و تکوین و تکامل هویت زودتر حاصل می‌شود.

روش فعال: فعال بودن آدمی از اصول اساسی برای شکل‌پذیری هویت است. روش فعال به روشی اطلاق می‌شود که در آن فرد در جریان آموزش نقش فعالی به عهده دارند و مربی و استاد نقش راهنما و هدایت‌کننده را ایفا می‌کند. در روش فعال منابع درس، به استاد و کتاب درسی محدود نمی‌شود، هر منبع یا موقعیتی که بتواند تفکر، استدلال و قضاوت فرد را در جهت تکوین هویت تحریک و تقویت کند، می‌تواند استفاده شود (صفوی، ۱۳۸۰). در روش آموزش اسلامی نیز تکیه بر فعالیت، پرورش فکری و پرهیز از تقلید و تکرار مطالب بدون درک صحیح آن‌ها مطرح می‌باشد و می‌بینیم اصول دین تقلیدی نیست.

اصل هدایت‌خواهی

این اصل مربوط به مبنای تهدیدات انسانی است. مراد از اصل هدایت‌خواهی، در اختیار قرار دادن اسباب متعددی برای انسان به منظور کشف جهت و مقصد است. هدایت بر دو نوع تکوینی و تشریحی تقسیم شده است. هدایت تشریحی، عبارت است از دستورات خداوندی که انسان‌ها با پیروی از آن‌ها، می‌توانند به رشد و کمال خود برسند. هدایت تکوینی عبارت است از به جریان انداختن اجزا و روابط تکوینی طبیعت و انسان در مجرای قانونی خود که نظم دقیق حاکم بر آن دو قلمرو، آن را اثبات می‌کند (جعفری، ۱۳۹۰، ص ۱۲۰).

روش تبشیر و انداز: تشویق موجب رغبت، دلگرمی، نشاط و تحرک می‌شود و برعکس،

نکوهش و ناسپاسی، شخصیت انسان را تحقیر می‌کند و موجب افسردگی و ملال می‌شود. وجود تشویق و تنبیه برای پرورش انسان‌ها ضروری است (امینی، ۱۳۸۴، صص ۴۳۰-۴۲۹).

اصول مربوط به مبانی معرفت‌شناختی

اصل تعقل و تفکر

این اصل ناظر به مبنای عقل‌ورزی انسان است. تعقل موهبتی الهی و نوری رحمانی است که پیامبر درونی انسان شمرده می‌شود. این عقل ملاک تکلیف و ثواب و عقاب است. اگر انسان تربیت عقلانی بیابد و اهل تعقل شود و به ندای عقل خود گوش فرا دهد و به آنچه در نتیجه تعقل بدان می‌رسد، عمل کند اهل سعادت می‌شود. اندیشیدن و تعقل به عنوان یک امتیاز انسان و یک زمینه که می‌تواند همه جهت‌های زندگی انسان را بارور کند، اهمیت دارد و باید روی آن کار شود (بهشتی و رشیدی، ۱۳۹۲).

روش پرسش و پاسخ: در روش پرسش و پاسخ معلم هنگام جلب توجه دانشجو به مطلب یا درس جدید و آموزش آن، به‌طور مستقیم به بیان مطلب نمی‌پردازد، بلکه با طرح سؤال‌های منظم، فعالیت ذهنی شاگردان را در مسیر مطالب جدید قرار داده آن‌ها را هدایت می‌کند، تا خودشان به کشف مفاهیم جدید توفیق یابند. در پرسش و پاسخ همه دانش‌آموزان در بحث شرکت می‌کنند (صفوی، ۱۳۸۰، ص ۲۷۰).

اصل جامعیت

این اصل ناظر به مبنای منابع شناخت آدمی است. انسان برای دستیابی به هویت خویش ناگزیر به استفاده جامع از حداکثر منابع شناخت است. انسان موجودی چندبعدی است و استعدادهای نهفته‌ای دارد که باید شکوفا شود و مورد بهره‌برداری صحیح قرار بگیرد. شناخت هر یک از ابعاد استفاده از قوای شناختی خاصی را می‌طلبد و به‌کارگیری حداکثری قوا، استفاده از منابع مختلف جهت شناخت دقیق‌تر را به همراه خواهد داشت و به تبع فرایند تکوین هویت، مطلوب‌تر پیش خواهد رفت. استفاده از تنها یک منبع شناخت و یک‌جانبه بودن معرفت، آسیب در هویت را به همراه خواهد داشت. علیرغم آنچه گفته شد، شناخت آدمی با موانع و محدودیت‌هایی همراه است.

هرچند انسان باید به کمک قوای شناختی، شناخت خود را از واقعیات و حقائق محسوس و نامحسوس هستی گسترش دهد و هر دو لایه هستی (شهود و غیب) را بشناسد، در عین حال محدودیت‌هایی برای این توانایی بشر متصور است: از یکسو، این شناخت به قدر طاقت فرد صورت می‌گیرد و هر انسانی به قدر توان و استعداد خود از این معارف بی‌کران بهره می‌گیرد. از سوی دیگر، عقل بشر قادر نیست به بسیاری از حقائق هستی (نظیر درک کنه ذات اقدس الهی) پی ببرد. بنابراین، قوای شناختی انسان مکمل یکدیگر بوده و استفاده همه‌جانبه از منابع شناخت ضروری است (شمخانی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۲۵).

روش تلفیقی: براساس اصل جامعیت، استفاده از وسایل آموزشی گوناگون و روش‌های مختلف تدریس برای تفهیم بهتر و استفاده جامع از همه قوای شناختی آدمی به کمک منابع آموزشی مختلف می‌تواند مؤثر باشد.

اصل تکیه بر شواهد و اصل ارتباط با نیازها

این اصل ناظر به مبنای اعتبار علم است. بر این اساس، علم هنگامی که حاصل شود، مطابق با واقع است و هنگامی که عدم مطابقت ملاحظه شود، در حکم آن است که علم حاصل نشده است. بنابراین، با توجه به ویژگی مطابقت علم با واقع، اصل تکیه بر شواهد مطرح می‌شود. با توجه به این اصل، پرورش انسان‌ها باید همواره با تکیه بر شواهد صورت پذیرد. بسنده کردن به تکرار مضمون علم برای انسان، بدون توجه دادن او به جانب واقعیت، علم‌آموزی نیست، بلکه انتقال اطلاعات بسته و منقطع با واقعیت است. اصل ارتباط با نیازها و مسائل، مبتنی بر متناظر بودن علم با نیازهای انسان است. طبق این اصل، فعالیت‌هایی که در پرورش افراد صورت می‌پذیرد، باید چنان تنظیم شود که ناظر به مسائل و نیازهای مادی و غیرمادی افراد باشد زیرا در صورت رفع نیازهای مادی و غیرمادی فرد است که هویت می‌تواند شکل یافته و در مسیر رشد حرکت کند. این اصل، مکمل اصل تکیه بر شواهد است. اگر فقط به مطابقت با واقع توجه شود، بسیاری از علوم، به دست خواهد آمد که هیچ فایده‌ای در زندگی عملی ندارد. همچنین، اگر فقط به سودمندی علم توجه شود ممکن است راه‌حلی به دست آید که در کوتاه‌مدت نیازها را رفع می‌کند، اما در بلندمدت باعث مشکل می‌شود (باقری، ۱۳۸۹، صص ۱۹۷-۱۹۰).

روش عینی‌سازی علم: هوشیار در مراحل اولیه آموزش فرد تأکید دارد که فرد باید تحت تأثیر و تاثر قرار گیرد و به وسیله امور عملی و نشانه‌ها و علائم آموزش داده شود نه به وسیله تفهیم و تفهم مجرد. درحقیقت، در این مرحله معلم باید شرایطی را فراهم کند تا به وسیله امور محسوس و به طور عملی و عینی به آموزش متربی بپردازد (هوشیار، ۱۳۳۵).

روش اجرای طرح تحقیقی: برای تحقق اصل ارتباط با نیازها یکی از روش‌های آموزش، اجرای طرح‌های تحقیقی است که باید بخش‌هایی از علوم، به صورت طرح تحقیقی در اختیار دانشجویان قرار گیرد تا خود به مطالعه و بررسی پرداخته و مفید یا غیر مفید بودن علوم و میزان رفع نیازهای مادی و معنوی انسان توسط این علوم، برای آن‌ها روشن شود.

اصل نقادی

این اصل مبتنی بر مبنای پویایی علم است. با توجه به این مبنا، همواره باید باب نقد نسبت به معارف و آموخته‌ها را باز گذاشت، حتی نقد را مورد تشویق قرار داد. پویایی علم به این معناست که انسان در فضای فکری جدید قرار می‌گیرد و این امر نگاه نقادانه را ضروری می‌کند. با نقد مداوم آموخته‌ها از فضاهای فکری خود آگاه می‌شویم و به علم درست و روز می‌رسیم. انتقاد درست آن است که ضمن تأکید بر نقاط قوت، به نقاط ضعف نیز اشاره شود و راهکارهای مناسب برای رفع نقاط ضعف ارائه شود (باقری، ۱۳۸۹، صص ۱۹۹-۱۹۸).

آموزش معیارها و روش نقد: برای گام برداشتن در جهت تحقق اصل فوق، باید آموزش معیارها را به منزله یکی از روش‌های تعلیم و تربیت در نظر گرفت. ممکن است نقادی در هر قلمروی از دانش، مستلزم توجه به معیارهای خاصی علاوه بر معیارهای عمومی نقادی باشد. پس از تعیین این معیارها، بررسی نقاط ضعف و قوت و نقد دانش امکان‌پذیر خواهد بود (باقری، ۱۳۸۹، ص ۲۵۴).

اصول مبتنی بر مبانی ارزش‌شناختی

اصل درک سلسله‌مراتبی ارزش‌ها

این اصل بر مبنای ثبات و تغییر در ارزش‌ها استوار است. در فرایند هویت‌یابی و در کسب

ارزش‌ها باید افراد به درک سلسله‌مراتبی ارزش‌ها نایل شوند: ۱. ارزش‌هایی را که در رأس سلسله‌مراتب است، به‌طور مطلق بپذیرند تا از نسبت‌گرایی بنیادی (که هیچ ثباتی برای ارزش قائل نیست) مصون بمانند. زیرا این‌گونه نسبت‌گرایی، تربیت ارزشی را به آموزش آداب محدود و موقت، فرو می‌کاهد، اما در نظر گرفتن سلسله‌مراتب ارزش‌ها هم زمینه‌ساز قبول ارزش‌های مطلق است و هم ایجاد تغییر و نسبت ملایم‌تر در آن؛ ۲. ارزش‌های میانی که به نحو مشروط ثابتند و اگر ارزش‌های بالاتر را نقض کنند، ثباتشان از بین می‌رود؛ ۳. ارزش‌هایی که اعتبار تاریخی دارند و با تغییر شرایط زمانی و موقعیت‌های اجتماعی تغییر می‌کنند.

روش بررسی تطبیقی فرهنگ‌ها: این روش می‌تواند نشان دهد که برخی ارزش‌ها در رأس هرم ارزشی قرار دارند و از ثبات و پایداری برخوردارند و بدین ترتیب زمینه درک سلسله‌مراتبی از ارزش‌ها فراهم می‌آید (باقری، ۱۳۸۹).

اصل مهارت و اخلاق حرفه‌ای

این اصل بر مبنای ارزش ابزاری طبیعت است. اگر طبیعت ابزاری در دست آدمی برای شناخت و تکامل هویت است، باید مهارت استفاده از آن را بیاموزد. بر این اساس آموزش عالی باید علاوه بر تأمین مهارت‌های لازم برای تصرف در پدیده‌های طبیعی، بینش مناسبی نسبت به طبیعت، معنا، ماهیت کار و حرفه و گرایش‌های فردی و اجتماعی مناسب در رابطه با کار فراهم کند. زیرا صرف مهارت‌آموزی، به مهارت‌گرایی می‌انجامد. پس اخلاق حرفه‌ای باید بخشی از برنامه آموزش عالی باشد (باقری، ۱۳۸۹، صص ۲۲۸-۲۲۷).

روش عملی: برای عملی‌کردن اصل یادشده، باید مهارت‌ها و اصول اخلاقی به‌صورت کاربردی و با ذکر موارد دقیق برحسب حرفه‌های مختلف مطرح شود.

اصل تأمین آزادمنشی

این اصل مبتنی بر مبنای انتخاب آگاهانه ارزش‌ها است. آزادی زمینه لازم برای تحقق قابلیت‌های آدمی و گزینش آزاد و آگاه ارزش‌ها را فراهم می‌کند، اما نباید آن را به‌معنای سلبی، به آزادی‌های سیاسی و اجتماعی محدود کرد، بلکه آزادی در گستره اخلاقی و اجتماعی مورد نظر است.

فعالیت‌های آموزش عالی باید طوری باشد که فرد منشی، آزاد بیابد و از شخصیت مستقل در حوزه روانی و اجتماعی برخوردار شود. تأمین این آزادی، مستلزم آن است که فرد هم بر امیال درونی خود مسلط شود (آزادی اخلاقی) و هم از وابستگی به دیگران و پذیرش سلطه آنان سرباز زند (آزادی حقیقی). به عبارت دیگر، باید انسانی آزاده پرورش یابد.

ایجاد شرایط آزادی در محیط تربیتی: فرد باید فرصت آن را بیابد که در محیط آموزشی، زیستن آزاد را تجربه کند و بدین ترتیب منشی آزاد بیابد (باقری، ۱۳۸۹، صص ۲۲۹-۲۵۶).

اصل پرورش در جهت کمال

این اصل بر مبنای ارزش غایی مبتنی است و ارزش غایی همان نائل شدن به قرب الهی و کمال مطلق است. در تربیت اسلامی مقصد و مقصود هویت انسانی، «کمال مطلق» است و حرکت به سوی خدا و توجه به اوست. انسان به دلیل آنکه کمالش را دوست دارد، اراده می‌کند تا هر عملی را که به نظرش در تکامل هویت او نقشی مثبت داشته باشد، انجام دهد. یکی از ویژگی‌های انسان میل و شوق فطری او به کمال مطلق و هویت برتر است. انسانی که به کمال مطلق می‌رسد. در اصل به سعادت حقیقی خود رسیده است و این سعادت به طور اتفاقی به وجود نمی‌آید، بلکه تنها از طریق خدا و قرب الی الله ممکن است (مبانی نظری سند تحول، ۱۳۹۰؛ علم‌الهدی، ۱۳۸۷).

روش الگوسازی: مهم‌ترین نوع یادگیری انسان، یادگیری مشاهده‌ای است. روش الگویی، روشی است که اساس آن بر محور الگودهی و ارائه نمونه‌های عینی و عملی بنا شده است. مربیان و استادان، ضمن بهره‌مندی از ویژگی‌های قوی و عملی اهل بیت، باید تلاش کنند سرمشق و الگو مناسبی برای متربیان و دانشجویان خود باشند اما نکته ظریف در این روش، تقویت روحیه انتقاد و الگوبرداری با بصیرت است.^۱

روش تربیت عبادی: یکی از برنامه‌های دین اسلام برای رسیدن انسان به سعادت و قرب الهی؛

«عبادت و بندگی» است^۱ زیرا عبادت یکی از نیازهای واقعی و اساسی است که در اعماق جان و فطرت بشر ریشه دارد و اسلام آن را به منزله یک برنامه جامع تربیتی برای پرورش و تکامل روح، روان و هویت انسان برنامه‌ریزی کرده است؛ از این رو، یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیت جوانان، «تربیت عبادی» است. ضرورت تربیت عبادی و آمادگی‌های لازم برای انجام یک مجموعه از اعمال عبادی، مانند نماز و روزه، به خوبی از آیات و روایات فهمیده می‌شود.^۲ انسان‌ها را باید با اختیار و به اندازه ظرفیت‌هایشان به سوی اطاعت و عبادت خدا دعوت کرد نه از روی اکراه و اجبار^۳ (رضایی اصفهانی و نجفی جزه‌ای، ۱۳۹۳).

جدول ۴. الگوی هویت ایرانی - اسلامی

اهداف عملیاتی	روش	اصول	مبانی
بعد انسان‌شناسی			
یادآوری نعمت‌های الهی و شکرگزاری عبرت‌گرفتن و تکرار نکردن اشتباه گذشتگان تفکر در تاریخ پیشینه ایران	تذکر و یادآوری عبرت‌آموزی	اصل هماهنگی با فطرت	فطرت انسان
کسب و تقویت اعتماد به نفس کرنش نکردن در برابر دیگران و جوامع غربی تأکید نکردن بر خطاها در تصمیم‌گیری	ابراز توانایی‌ها تغافل	اصل عزت	کرامت انسان
کاربست مسئولیت‌پذیری در مواجهه با مولفه‌های ایرانی و اسلامی	مواجهه با نتایج عمل	اصل مسئولیت	اراده و اختیار انسان
کسب آگاهی در مورد تکوین و تحول هویت ایرانی - اسلامی با توجه به میزان تلاش و کوشش فردی	روش فعال	اصل فعالیت	نقش انسان در تکوین هویت
توسل به راهبرانی جهت طی صحیح مسیر تکامل هویت ایرانی - اسلامی	تبشیر و انداز	اصل هدایت‌خواهی	تهدیدات و لغزش‌های انسانی

۱. ذاریات: ۵۶

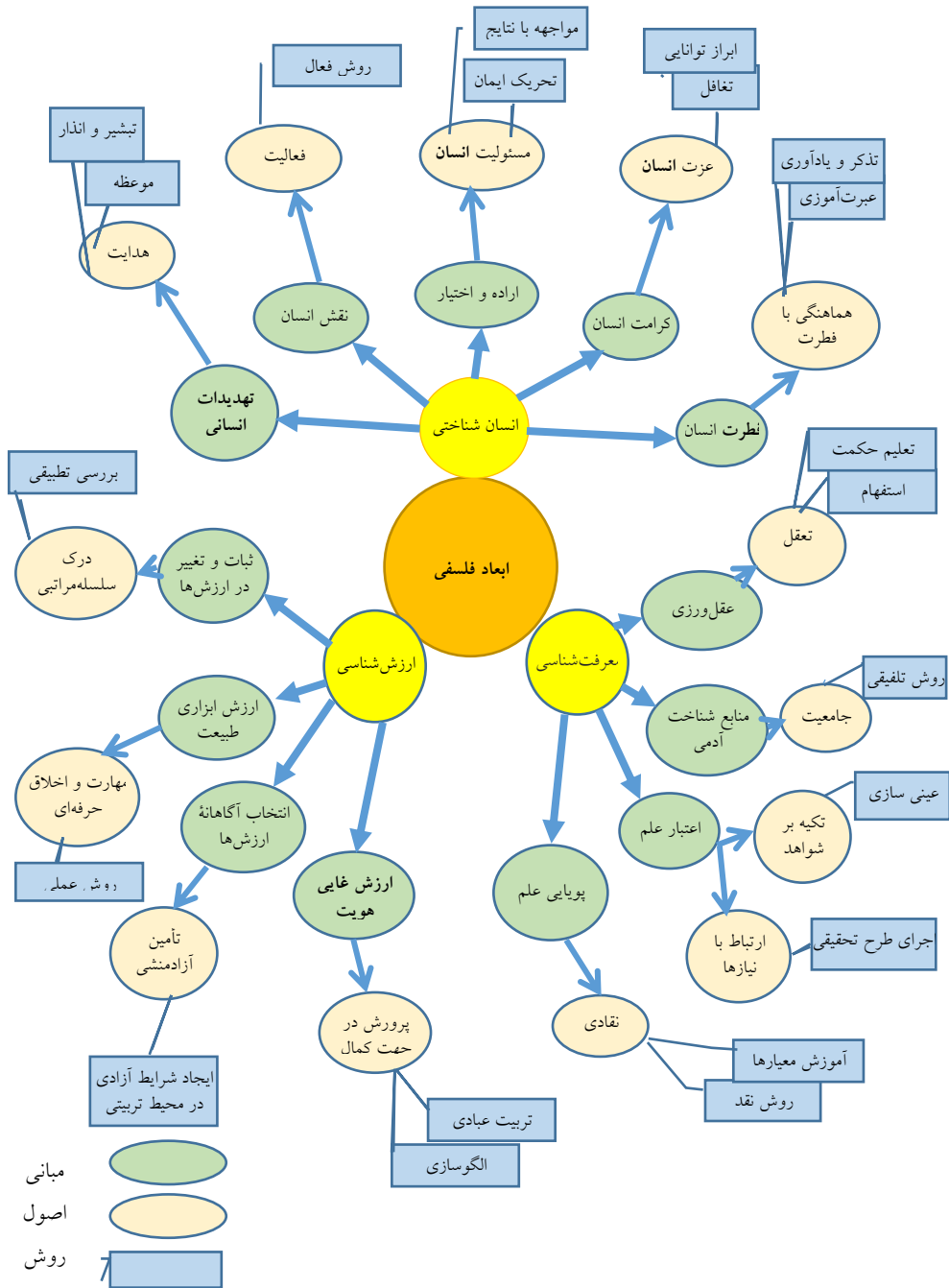
۲. طه: ۱۳۲

۳. بقره: ۲۵۶

اهداف عملیاتی	روش	اصول	مبانی
بعد معرفت‌شناختی			
مشورت با خردمندان و بزرگان ایران و اسلام پرورش قوه استدلال و تفکر پرهیز از تقلید کورکورانه	پرسش و پاسخ	اصل تعقل و تفکر	عقل‌ورزی انسان
تلفیق فرهنگ و تاریخ ملی ایرانی و اسلامی به‌کارگیری حداکثری قوای انسانی جهت شناخت صحیح سرزمین، تاریخ، فرهنگ، دین، زبان و غیره	روش تلفیقی	اصل جامعیت	منابع شناخت آدمی
به‌کارگیری روش مشاهده در کسب علوم تجربی اقتناع نیازهای مادی و معنوی از جمله، نیازهای زیستی، حس تعلق به میهن، تعلق به گروه و اجتماع قومی، طبقه‌ای، شغلی استقرار ساز و کار پژوهش‌های دانشجویی	عینی‌سازی علم اجرای طرح تحقیقی	اصل تکیه بر شواهد و اصل ارتباط با نیازها	اعتبار علم
بهره‌گیری از معیارهای صحیح در راستای شناخت علوم اسلامی و میراث ایرانی کاربست تفکر انتقادی در جهت تحصیل علوم اصیل	آموزش معیارها و روش نقد	اصل نقادی	پویایی علم
بعد ارزش‌شناختی			
رسیدن به مرحله تشخیص فرهنگ نفیس ایرانی و آموزه‌های برتر اسلامی	بررسی تطبیقی فرهنگ‌ها	اصل درک سلسله‌مراتبی ارزش‌ها	ثبات و تغییر در ارزش‌ها
کسب شایستگی حرفه‌ای و به‌کارگیری اخلاق حرفه معلمی در آموزش مؤلفه‌های هویت ایرانی و اسلامی	روش عملی	اصل مهارت و اخلاق حرفه‌ای	ارزش‌آزایی طبیعت
باورمندی به ارزش‌های ملی ایرانی و اسلامی و سپس انتخاب آزادانه ارزش‌ها در محیط تربیتی و پرورش آزادمنشی متربیان	ایجاد شرایط آزادی در محیط تربیتی	تأمین آزادمنشی	انتخاب آگاهانه ارزش‌ها
تقویت و ارتقای نقش الگویی معلمان در تربیت جامعه ایرانی	الگوسازی و تربیت عبادی	اصل پرورش در جهت کمال	ارزش‌غایی هویت

بحث و نتیجه‌گیری

هویت هر ملت از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری جامعه است. تحولات دهه‌های اخیر نظیر جهانی‌شدن و ورود به عصر اطلاعات به صورت‌های مختلف هویت ملی کشورها را تحت تأثیر قرار داده است. نسل جوان کنونی، به ویژه قشر دانشجو، در برابر بحران‌ها و چالش‌های عظیم اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی و هجمه تبلیغاتی سامانه‌های ارتباطی - اطلاعاتی کشورهای غربی قرار گرفته است. از این رو، تثبیت و تقویت هویت جوانان جامعه، انسجام و اقتدار ملی را به همراه خواهد داشت. الگوی هویت ایرانی - اسلامی در شکل ۱ ترسیم شده است.

شکل ۱. الگوی هویت ایرانی - اسلامی

بررسی‌ها نشان داد نتایج پژوهش حاضر با پژوهش‌های باقری دولت‌آبادی و زارعیان جهرمی (۱۳۹۲)، لعل‌علیزاده (۱۳۹۴)، بذرافشان و رفیعی (۱۳۹۲)، معمار و همکاران (۱۳۹۱)، نوابخش و نیکوکار (۱۳۹۰)، و میرسادو و همکاران (۱۳۸۷) همخوانی دارد. زیرا یکی از عوامل ایجاد آسیب در هویت ایرانی - اسلامی دانشجویان، فضای مجازی و رسانه‌های خارجی است. همچنین، نتایج این پژوهش در راستای پژوهش سیدباقری (۱۳۹۴) بوده و بیان می‌کند یکی از آسیب‌های هویت، گسست‌های ارزشی است که در پژوهش حاضر نیز نداشتن تعلق خاطر به میهن و بی‌توجهی به آثار ملی از این‌گونه گسست‌های ارزشی حاصل می‌شوند و با نتایج پژوهش‌های محمدبخش، حبیبی و قریشی (۱۳۹۰)، و کاوسی و حسین‌زادگان (۱۳۹۰) نیز همسو است زیرا جهانی‌شدن را عامل تخریب هویت می‌دانند. که همه این عوامل بر مؤلفه‌های لباس ملی، آثار ملی، تعلق خاطر به میهن و خودکفایی دانشجومعلمان تاثیرگذاری منفی داشته‌اند. پیشنهاد می‌شود دانشجویان را به پژوهش در حوزه شناخت هویت ایرانی و اسلامی تشویق و ترغیب نمایند. همچنین، همه مسئولان دولتی، آگاهانه به تلاشی هماهنگ، در جهت تعمیق هویت ایرانی - اسلامی دانشجویان اقدام کنند و موضوعات دینی باید به گونه‌ای برای دانشجویان ارائه شود که آن‌ها احساس کنند، امور مذهبی قابل پیاده‌شدن در زندگی است و تنها از طریق موعظه بدان پرداخته نشود و عقاید و آراء دینی به صورت هماهنگ و هدف‌دار به آنان عرضه شود و مسئولان خود عامل به فرامین دینی باشند. محدودیت در پاسخ‌دهی دانشجومعلمان به گویه‌های پرسشنامه به دلیل ترس از فرایند گزینش و روند استخدامی آن‌ها و زمان‌بر بودن مطالعه و محدودیت در نمونه‌گیری جامعه مورد پژوهش، به دلیل پراکندگی جغرافیایی پردیس‌های دانشگاه فرهنگیان را می‌توان از محدودیت‌های این پژوهش برشمرد.

منابع

- امیدوار، احمد، و صارمی، علی اکبر (۱۳۸۱). *اعتیاد به اینترنت*. تهران: انتشارات تمرین.
- امینی، ابراهیم (۱۳۸۴). *اسلام و تعلیم و تربیت*. قم: بوستان کتاب قم.
- آل رسول، سوسن، و بردابرد، پروین (۱۳۹۰). *مفهوم‌شناسی عبرت در قرآن کریم*. فدک سبزواریان، ۲(۹)، ۳۵-۵۰.
- باقری دولت‌آبادی، علی، و زارعیان جهرمی، فرج‌الله (۱۳۹۲). تأثیر فضای مجازی بر هویت و همبستگی ملی. *مطالعات راهبردی بسیج*، ۱۶(۶۰)، ۱۸۲-۱۴۹.
- باقری، خسرو (۱۳۸۹). *درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران*. جلد اول، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- باقری، خسرو (۱۳۹۰). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*. جلد اول، چاپ ۲۶، تهران: انتشارات مدرسه.
- بذرافشان، جواد، و رفیعی کته تلخ، عیسی (۱۳۹۲). بررسی تأثیر فضای مجازی بر هویت دینی جوانان روستایی (مطالعه موردی: دهستان بالارخ تربت حیدریه). *مطالعات روان‌شناسی تربیتی*، ۱۰(۱۷)، ۱-۲۲.
- برقی، رسول، و مستانه، یداله (۱۳۹۷). تأثیر فضای مجازی بر تربیت اسلامی دانش‌آموزان. *ره‌آورد نور*، ۱۷(۶۳)، ۳۵-۴۵.
- بهشتی، سعید، و رشیدی، شیرین (۱۳۹۲). اصول تربیت عقلانی بر مبنای سخنان امام رضا (ع). *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱(۱۸)، ۵۱-۶۷.
- التیامی‌نیا، رضا، و حسینی، علی (۱۳۹۴). هویت، فرهنگ و سبک زندگی اسلامی در عصر جهانی‌شدن. *مطالعات الگویی پیشرفت اسلامی ایرانی*، ۳(۵)، ۱۰۹-۱۴۲.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۹۰). *قران نماد حیات معقول*. قم: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- جمعی از محققان (۱۳۹۰). *مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- خاوری، فرهاد (۱۳۹۳). *بررسی رابطه بین هوش فرهنگی و هویت ایرانی- اسلامی دانش‌آموزان*

- سال چهارم مقطع متوسطه ناحیه یک آموزش و پرورش شهر همدان در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بوعلی سینا.
- دائی‌زاده جلودار، امین (۱۳۹۴). بررسی برخی عوامل و روندهای سیاسی مؤثر بر ساخت‌یابی هویت اسلامی - ایرانی (در دوران معاصر). جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۶(۳)، ۲۳-۵۲.
- ربانی، جعفر (۱۳۸۱). هویت ملی. چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، و نجفی جزه‌ای، حمید (۱۳۹۳). تربیت عبادی از منظر قرآن. قرآن و علم، ۸(۱۴)، ۸۵-۱۲۰.
- رهبری، مهدی، بلباسی، میثم، و قربی، سید محمدجواد (۱۳۹۳). هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران. مطالعات ملی، ۱۶(۱)، ۶۶-۴۵.
- زند و کیلی، معصومه (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی هویت انسان در مکاتب پست‌مدرن و اسلام با تأکید بر آرای ژان فرانسوا لیوتار و مرتضی مطهری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهرا تهران.
- زهیری، علی‌رضا (۱۳۸۱). انقلاب اسلامی و هویت ملی. قم: انجمن معارف اسلامی ایران.
- سبحانی‌نژاد، مهدی، و امیری، زهرا (۱۳۹۲). چارچوب مفهومی هویت ایرانی-اسلامی - ملاحظات عملی تعمیق آن در نظام دانشگاهی. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۸، ۴۳۶-۴۱۳.
- سعوه، مولود (۱۳۸۹). بررسی میزان تأکید کتاب‌های فارسی، تاریخ، تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی بر هویت ایرانی-اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بوعلی سینا.
- سمیعی اصفهانی، علیرضا، و رفیعی قهاره، ابوذر، و نوری، نسیمه (۱۳۹۴). بازشناسی ابعاد، مؤلفه‌ها و تهدیدات هویت ایرانی-اسلامی از منظر امام خمینی و رهبری. مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۲)، ۴۴-۲۷.
- سیدباقری، سیدکاظم (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی هویت و راه‌های برون‌رفت از منظر اندیشه اسلامی. سومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روان‌شناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران.
- شایگان، داریوش (۱۳۸۱). افسون‌زدگی جدید هویت چهل‌تکه و تفکر سیار. ترجمه فاطمه ولیانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات فرزانه‌روز.

شریعتی، علی (۱۳۶۱). مجموعه آثار شماره ۲۷، بازشناسی هویت ایرانی - اسلامی. تهران: سپیده باوران.

شکوهری، غلامحسین (۱۳۹۵). اصول و مبانی آموزش و پرورش. مشهد: آستان قدس رضوی.
شمخانی، اژدر، نورعلیان، یاور، عاشوری، مظاهر، و و مالمیر، سعید (۱۳۹۳). اصول و روش‌های تربیتی از دیدگاه امام خمینی (ره). بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۱(۲۹)، ۱۳۶-۱۱۳.
صفوی، امان‌الله (۱۳۸۰). کلیات روش‌ها و فنون تدریس. چاپ نهم، تهران: انتشارات معاصر.
علم‌الهدی، جمیله (۱۳۸۷). تبیین فلسفه تعلیم و تربیت رسمی در اسلام، طرح تدوین سند ملی آموزش و پرورش. کمیته مطالعات نظری.

فکوهی، ناصر (۱۳۷۹). نگاهی انسان‌شناختی به اسطوره‌شناسی سیاسی جشن نوروز. مجموعه مقالات نخستین همایش نوروز، گروه مردم‌شناسی آیینی پژوهشکده مردم‌شناسی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، پژوهشکده مردم‌شناسی.

قاسمی، مرضیه (۱۳۹۵). فضای مجازی؛ فرصت‌ها و چالش‌های هویت دینی در بین جوانان ایرانی. دین و رسالت، ۱۲(۱۰-۱۱)، ۲۷-۷.

قیومی، عباس‌علی، و انصاری، محمدرضا (۱۳۹۱). سنجش وضعیت مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی در میان دانشجویان و ارائه راهکارهای مدیریتی جهت ارتقای آن. مدیریت فرهنگی، ۶(۱۸)، ۴۸-۲۳.

کاوسی، اسماعیل، و حسین‌زادگان، زهره (۱۳۹۰). حفظ هویت ایرانی - اسلامی در فرایند جهانی‌شدن. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۲(۳)، ۶۲-۳۷.

گل‌محمدی، احمد (۱۳۹۲). جهانی‌شدن، فرهنگ، هویت. تهران: نشر نی.
لعل‌علیزاده، محمد (۱۳۹۴). بررسی تأثیر فضای سایبر و هویت دانشجویان. مطالعات افکار عمومی، ۴(۱۵)، ۲۱۴-۱۸۹.

محمدبخش، بهمن، حبیبی، اکرم، و قریشی، فردین (۱۳۹۰). جهانی‌شدن و هویت ملی دانشجویان دانشگاه تبریز. رفاه اجتماعی، ۱۱(۴۳)، ۳۴-۷.

محمدی، غلامرضا (۱۳۸۹). بررسی رابطه بین سبک‌های تربیتی خانواده و هویت ایرانی - اسلامی دانش‌آموزان دوره پیش‌دانشگاهی شهر کرمانشاه در سال تحصیلی ۸۸-۸۹. پایان‌نامه کارشناسی/ارشد، دانشگاه بوعلی سینا.

محمودی، محمد (۱۳۹۳). *مطالعه تطبیقی عناصر هویت ایرانی - اسلامی در اندیشه سیاسی شهید مطهری و دکتر شریعتی*. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۱). *فطرت*. چاپ ۲۴، تهران: صدرا.
معمار، ثریا، عدلی پور، صمد، و خاکسار، فائزه (۱۳۹۱). شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱(۴)، ۱۷۶-۱۵۵.

میرحیدری، مریم‌السادات؛ غفوری، محبوبه، و بیرانچلو، عبدالله (۱۳۹۳). ارزیابی مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی و انقلابی در وبسایت‌های دانشگاه‌های دولتی تهران. *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۴(۲)، ۱۹۸-۱۷۹.

میرساردو، طاهره، کاوسی، اسماعیل و ابراهیم‌زاده، رمضان (۱۳۸۷). بررسی عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر بحران هویت جوانان. *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی*، ۲(۱)، ۱۰۰-۷۷.
نوابخش، مهرداد، و نیکوکار، مستانه سادات (۱۳۹۰). جهانی شدن و بحران هویت جوانان. *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۲(۳)، ۱۱۰-۸۹.
هوشیار، محمدباقر (۱۳۳۵). *اصول آموزش و پرورش*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

Badaoui, Kh., Lebrun, A. M., Su, Ch-Je. & Bouchet, P. (2018). The influence of personal and social identity on the clothing consumption of adolescents. *Administrative Sciences*, 35, 65-78.

Fearon, J. D. (1999). *What is identity (as we now use the word)?*. Department of Political Science: Stanford University Press.

Seomun, J., Park, J., Geem, Z. W., & Lee, H. J. (2018). Religion and depression in South Korea: A comparison between Buddhism, Protestantism, and Roman Catholicism. *Religions*, 9(1), 2-17.